हालाहली, स्त्री, मदिरा। इति राजनिर्घण्टः॥

हालिकः, त्रि, हलेन खनति यः। (हलस्यायमिति वा। हल+"हलसीरात् ठक्।" ४।३।१२४। इति ठक्) हलस्य वोढ़ा। हलसम्बन्धी। तत्पर्य्यायः। सैरिकः २। इत्यमरः।२।९।६४॥ (यथा, वक्रोक्तिपञ्चाशिकायाम्। २।

"त्वं हालाहलभृत्करोषि मनसो मूर्च्छां ममालिङ्गितो
हालां नैव बिभर्मि नैव च हलं मुग्धे! कथं हालिकः।
सत्यं हालिकतैव ते समुचिता शक्तस्य गोवाहने
वक्रोक्त्येति जितो हिमाद्रिसुतया स्मेरो हरः पातु वः॥")

हालिनी, स्त्री, स्थूलपल्ली। इति हेमचन्द्रः॥

हाली, स्त्री, कनिष्ठा श्यालिका। इति हेमचन्द्रः॥

हालुः, पुं, (हल्यतेऽनेनेति। हल+उण्। इत्युणादिवृत्तौ उज्ज्वलः। १।१।) दन्तः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

हावः, पुं, (ह्वे+घञ्।) आह्वानम्। इति जटाधरः॥ स्त्रीणां शृङ्गारभावजाः क्रियाः। यथा,

"स्त्रीणां विलासविब्बोकविभ्रमा ललितं तथा।
हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः॥"
इत्यमरः। १।७।३१॥

स्त्रीणां विलासादयः शृङ्गारभावजाः क्रियाः हावशब्देनोच्यन्ते। क्रियाः चेष्टाः। शृङ्गारभावो रतिः तत्र जाताः शृङ्गारभावजाः। हूयन्ते रागिणोऽत्र हावः हुलि होमेऽदने आधारे घञ्। हूयन्ते रागिनः कामाग्नावनेनेति करणे वा घञ्। यदुक्तम्।

"युवानोऽनेन हूयन्ते नारीभिर्म्मदनानले।
अतो निरुच्यते हावस्ते विलासादयो मताः॥"
इति।

हा कष्टं वयति शोषयतीति वै शोषे इत्यस्मात् डे वा। यदाह भरतः।

"अलङ्काराश्च नाट्यज्ञैर्ज्ञेया भावरसाश्रयाः।
यौवनेष्वधिकः स्त्रीणां विकारा वक्त्रगात्रजाः॥"

तथा।

"लीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम्।
मोट्टायितं कुट्टमितं विब्बोको ललितं तथा।
विकृतञ्चेति मन्तव्या दश स्त्रीणां स्वभावजाः॥"
इत्यमरभरतौ॥*॥

तल्लक्षणं यथा,—

"ग्रीवारेचकसंयुक्तो भ्रूनेत्रादिविकाशकृत्।
भावादीषत्प्रकाशो यः स हाव इति कथ्यते॥"
इत्युज्ज्वलनीलमणिः॥

हासः, पुं, (हस+घञ्।) हास्यम्। इत्यमरः। १।७।१९॥ (यथा, रघुः। १२। ३६।

"संरम्भं मैथिलीहासः क्षणसौम्यां निनायताम्।
निवातस्तिमितां वेलां चन्द्रोदय इवोदधेः॥")

विकाशः। यथा, भट्टिः। २। ३।

"विम्बागतैस्तीरवनैः समृद्धिं
निजां विलोक्यापहृतां पयोभिः।
कूलानि सामर्षतयेव तेनुः
सरोजलक्ष्मीं स्थलपद्महासैः॥")

हासाः, [स्] पुं, (जहाति शीतकिरणमिति। हा+"वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि।" उणा० ४। २२०। इति असुन्। तस्य सुट् च।) चन्द्रः। वैदिकशब्दोऽयम्॥

हासिका, स्त्री, हास्यम्। इति हेमचन्द्रः॥

हास्तिकं, क्ली, (हस्तिनां समूहः। हस्तिन्+"अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्।" ४।२।४७। इति ठक्।) हस्तिसमूहः। इत्यमरः। २।८।३६॥ (यथा, महाभारते। ९। ४९। १०।

"दत्वा च दानं विविधं नानारत्नसमन्वितम्।
सगोहास्तिकदासीकं साजावि गतवान् वनम्॥"

हस्तिना चरतीति। "चरति।" ४।४।८। इति ठक्।) हस्त्यारोहे, त्रि॥

हास्तिनं क्ली, (हस्तिना नृपेण निर्वृत्तमिति। हस्तिन्+अण्।) हस्तिनापुरम्। इति त्रिकाण्डशेषः। (हस्ती प्रमाणमस्य। हस्तिन्+"पुरुषहस्तिभ्यामण् च।" ५।२।३८। इति अण्।) गजपरिमाणे हस्तहस्तिसम्बन्धिनि च त्रि॥

हास्तिनपुरं, क्ली, (हास्तिनं पुरम्।) हस्तिनापुरम्। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, महाभारते। ९। ३५। ६।

"स गत्वा हास्तिनपुरं धृतराष्ट्रं समेत्य च।
उक्तवान् वचनं तथ्यं हितञ्चैव विशेषतः॥")

हास्यं, क्ली, (हस+ण्यत्।) रसविशेषः। स च कौतुकोद्भवम्। तत्पर्य्यायः। हासः २ हसः ३। इत्यमरः। १।१।१९॥ हसनम् ४ घर्घरः ५ हासिका ६। इति हेमचन्द्रः॥*॥ अथ हासः।

"विकृताकारवाग्वेशचेष्टादेः कुतुकाद् भवेत्।
हास्या हासः स्थायिभावः श्वेतः प्रमथदैवतः॥
विकृताकारवाक्चेष्टं यदालोक्य हसेज् जनः।
तदत्रालम्बनं प्राहुः तच्चेष्टोद्दीपनं मतम्॥
अनुभावोऽक्षिसङ्कोचवदनस्मेरतादिकः!
निद्रालस्यावहित्थाद्या अत्र स्युर्व्यभिचारिणः॥
ज्येष्ठानां स्मितहसिते मध्यानां विहसितावहसिते च।
नीचानामपहसितं तथातिहसितञ्च षड्भेदाः॥
ईषद्विकासि कथनं स्मितं स्यात् स्यन्दिताधरम्।
किञ्चिल्लक्ष्यद्विजं तत्र हसितं कथितं बुधैः॥
मधुरस्वरं विहसितं सांसशिरः कम्पमवहसितम्।
अपहसितं साश्राक्षविक्षिप्ताङ्गं भवत्यतिहसितम्॥"

यथा मम।

"गुरोर्गिरः पञ्च दिनान्यधीत्य
वेदान्तशास्त्राणि दिनद्वयञ्च।
अमी समाघ्राय च तर्कपादान्
समागताः कुक्कुटमिश्रपादाः॥"

अस्य नाटकमेलकप्रभृतिषु परिपोषो द्रष्टव्यः। अत्र च।

"यस्य हासः स चेत् क्वापि साक्षान्नैव निबध्यते।
तथाप्येष विभावादिसामर्थ्यादुपलभ्यते॥
अभेदेन विभावादि साधारण्यात् प्रतीयते।
सामाजिकैस्ततो हास्यरसोऽयमनुभूयते॥"

एवमन्येष्वपि रसेषु द्रष्टव्यम्। इति साहित्यदर्पणे ३ परिच्छेदः॥*॥ तस्य शुभाशुभलक्षणं यथा,—

"अकम्पं हसितं श्रेष्ठं मीलिताक्षमघापहम्।
असकृद्धसितं दुष्येत् तत् सोन्मादस्य नैकधा॥"
इति गारुड़े। ६५। ३५ अध्यायः॥

(हासयोग्ये, त्रि। यथा रघुः। २। ४३।

संरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्र! कामं
हास्यं वचस्तद्यदहं विवक्षुः॥")

हाहलं, क्ली, हलाहलविषम्। इति शब्दरत्नावली॥

हाहाः, [स्] पुं, देवगन्धर्व्वविशेषः। इत्यमरटीकायां भरतः॥

हाहाः, पुं, देवगन्धर्व्वविशेषः। यथा,—

"हाहा हूहूश्चैवमाद्या गन्धर्व्वास्त्रिदिवौकसाम्॥"
इत्यमरः। १।१।५५॥

देवतानां हाहाहूहूविश्वावसुतुम्बुरुचित्ररथप्रभृतयो गन्धर्व्वशब्दवाच्याः। उपास्योपासकलक्षणसम्बन्धः। अव्युत्पन्नोऽयं हाहाशब्दः। हाहति शब्दं जहतीति त्रासुसिति हाको विच् इत्येवं व्युत्पन्ने तु शसाद्यचि धोरालोपोऽच्यघावित्यालोपः सात्। असि प्रत्यये हाहःशब्दश्च सान्तोऽपि। गन्धर्व्वो हाहसि प्रोक्तो गन्धर्व्वो गायनेऽपि च। इति साहसाङ्कः। गन्धर्व्वं पीतिहाहसोरिति वाचस्पतिः। हाहाशब्दोऽपि दृश्यते। हंहो हाहा हूहू च द्वौ वृषणश्चैव तुम्बुरुरिति व्याड़िप्रभृतयः। इति भरतः॥*॥ विस्मयशब्दे शोकशब्दे च व्य। यथा,—

"ततो हाहा कृतं सर्व्वं दैत्यसैन्यं ननाश तत्॥
प्रहर्षञ्च परं जग्मुः सकला देवतागणाः॥"
इति मार्कण्डेयपुराणे देवीमाहात्म्ये। ३। ४०॥

हाहाकारः, पुं, (हाहा इत्यव्यक्तशब्दस्य कारः करणम्।) युद्धकलरवः। इति केचित्॥ (यथा, महाभारते। १। १९। १६।

"हाहाकारः समभवत्तत्र सहस्रशः।
अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति॥"

शोकध्वनिः। यथा,—

"उद्वहो विकटो वायुः करालो वात्ययान्वितः।
देशवृक्षलतानाञ्च हाहाकाराय कल्पते॥"
इति ज्योतिषे वायुफलम्॥

हाहालं, क्ली, विषम्। इति शब्दरत्नावली॥

हि, न वर्द्धने। गतौ इति कविकल्पद्रुमः। (भ्वा०-पर०-सक०-अनिट्।) गतिरिह अन्तर्भूतण्यर्थत्वात् गतिप्रेरणम्। न, प्रहिणु स्वसूनुमिति भट्टिः। वर्द्धने विरलप्रयोगः। इति दुर्गादासः॥